

О УСМЕНОЈ КЊИЖЕВНОЈ ТРАДИЦИЈИ

КОСОВСКА ЛЕГЕНДА И СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ СПИСИ*

Нада Милошевић-Ђорђевић

САЖЕТАК: Рад представља компаративну анализу усменог српског и средњовековног поетског система. На примеру средњовековних списа о кнезу Лазару и Косовској бици, насталих махом одмах после битке, и народне поезије истичу се преклапања у формулативности и семантици оба система. Резултати омогућују претпоставке не само о обликовању народних песама непосредно после боја, и то у развијеном виду својеврсног епа, већ из њих произлази и потврда о древности српске епске поезије.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: косовска легенда, српски средњовековни списи, усмени поетски систем, средњовековни поетски систем, епска песма, формулативност, импровизација („спјевавање”), кнез Лазар, Милош Обилић.

О настанку српске усмене поезије о Косовској бици написано је до данас безброј веома значајних студија и наших и страних научника. Основну пажњу привлачило је пре свега питање времена и начина обликовања ових песама, које се опет непосредно везивало за старину наше епске поезије уопште. При том се могу уочити два основна становишта. Прво, песме о Косовском боју настале су неколико деценија после одсудног догађаја, јер им се трагови налазе тек у писаним споменицима средине XV века. Друго, песме су одмах и непосредно пратиле и уметнички транспоновале косовска збивања. Расправа је почела још од Вуковог времена и његовог закључка да су „...Србљи и прије Косова имали јуначки прјесама од старине...”, и још траје. Питање косовских песама није коначно решено, иако га је одгонетала и романтичарска и позитивистичка наука, примењивани и историјско-компаративни и типолошки методи, дотакли су га се и структуралистички и семиотички прилази, једном речи — готово сви теоријски правци изучавања књижевности и фолклора.

* Ова студија је писана у спомен на Николу Банашевића.

Никола Банашевић је питању косовских песама пришао са становишта теорије „позајмица”. Закључио је да су се мотиви које садржи уводна, обимна бугарштина Богишићеве збирке обликовали под утицајем француске епике, и то на терену и временски и просторно удаљеном од догађаја, шездесетак година после битке, на дубровачком приморју. Пронашавши, заиста, несумњиве сличности у мотивским склоповима између француске песме о Виљему (*Chanson de Williame*) и наше бугарштите, указао је и на могуће путеве француских утицаја преко Италије, на комуникације италијанских жонглера и словенских певача на обема обалама Јадранског мора. Писана живо и провокативно, ова студија, објављена још 1926. године,¹ са тезама од којих њен аутор никада није одступио, враћајући им се у неколико наврата и много деценија касније, постала је не само својеврсни извор полемика већ и стални изазов за нове прилазе теми о косовској поезији. Никола Банашевић, међутим, никада није негирао могућност постојања српске народне поезије од најстаријих времена (*Qu'il y ait eu une poésie populaire dans tous les pays yougoslaves depuis des temps très anciens, rien de plus probable...*),² али је као доказ за то постојање прихватао само њене завршне, потпуно обликоване записе. Тог становишта се држао и у односу на песме о Косовском боју 1389. године.

Заиста, први потпуни запис епске песме потиче из XV века. Записи епике из времена првог косовског боја нису ни до данас пронађени.

Стоје нам на располагању, међутим, вишеструке могућности за извођење посредних и непосредних доказа да су оне постојале.

У прве спадају општеусвојене теоријске претпоставке о настанку епике у ширим цивилизацијским размерама, из упоредне науке о књижевности, као и помени о постојању епских песама на нашој територији.

У друге спадају помени опевања косовских догађаја или јунака, у списима или поезији савременика, као и веће или мање сижејно-тематске целине, мотивски склопови и универзални фолклорни структурни образци, као и језичко-стилске формуле српске усмене уметности речи.

Посредни докази захтевају много ширу теоријску расправу. За овај тренутак издвојићемо само неколико карактеристичних мисли научника који су се бавили процесом настајања епике као врсте. Основну пажњу, међутим, посветићемо новом, конкретном ишчитавању средњовековних списа о кнезу Лазару и Косовској бици.

Усмени еп се формира већ на „обзорју” историје „у процесу племенске и етничке консолидације народа” по једном од највећих живих теоретичара фолклора — Е. М. Мелетинском.³ У време „историјско”, ка-

¹ Nikola Banašević, *Le cycle de Kosovo et les chansons de geste*, Revue des Études Slaves, tome IV, 1926, fasc: 3—4. Прештампано у Nikola Banašević, *Études d'Histoire littéraire et de littérature comparée*, Београд 1975, 7—21.

² *Études d'Histoire littéraire...*, 18.

³ В. Е. М. Мелетинский, *О генезисе и путях дифференциации эпических жанров*, Русский фольклор, АН СССР, Москва — Ленинград 1960, V, 81—101. В. и К. М. Chadwick, *The Growth of Literature*, I—II, 1932—1940; и Cecil M. Bowra, *Heroic Poetry*, London 1952.

да свест о држави и свест о витешкој дужности према њој постоје у сваком појединцу, еп се обликује као историјско памћење народа „у размерама јуначке идеализације”,⁴ или као подстицај за „херојску борбу за актуелне народне идеале”.⁵ Чињеница је да се Косовска битка није одиграла у „обзорју” историје српског народа већ у време „историјско”. Карактеристично је такође да су стварни историјски догађаји у њеном оквиру и јуначки носиоци тих догађаја сами по себи представљали, такорећи, готово уметничко ткиво епа, онакво какво теоретичари епа описују као идеално. Јер „предмет сваког епа”, још по Хегелу, „мора да се представи као један обимно разгранати догађај у вези са целокупним животом једне нације и једне епохе”.⁶ Косовски догађај није био само у вези са целокупним животом српске нације већ је представљао и почетак краја хришћанских средњовековних држава и судбоносни продор Османлија на европско тле. Теоријски гледано, у време Косовске битке стекли су се сви услови не само за постојање него и за цветање епске поезије.

Но и поред тога што је Косовска битка морала бити снажан подстицај усменом уметничком стварању, њена реална историјска грађа не би могла бити транспонована у поезију уколико није већ постојала традиција епског певања на нашем језику, без обзира на средину, пучку или дворску, и певаче, самоуке или професионалне.

Не нарочито многобројни, помени о епском певању до краја XIV века ипак потврђују постојање епске песничке традиције. Не наводећи их све, задржаћемо се само на подацима који у распону од више од једног века претходе Косовској бици и које, мада су познати и често коришћени, треба нагласити.

Податак из XIII века оставио нам је Теодосије Хиландарац у *Житију светиоџ Саве*. Он описује како Стефан Првовенчани „када за трпезом сеђаше гуслима веселаше благородне... као што је обичај самодржаца...”⁷ Дакле, говори о већ распрострањеном, друштвеном обичају.

Нићифор Григора, чувени византијски писац и историчар, дочарава сасвим другачији амбијент. У писму пријатељу Андронику Зариду даје живописан опис својих доживљаја на путовању кроз српске земље, када је 1327. ишао Стефану Дечанском у походе. Залутао са својим посланством, у мраку и врлетима непознатог предела, постаје сведок певања јуначких песама. „А међу слугама које су нас пратиле и које се уопште нису обазирале на наш страх, било је неких који су галамили и певали јуначке песме; опевали су славне подвиге јунака чију славу чујемо *ѿек и не знамо ницѿта*.”⁸ Овај податак, деценијама подвргаван испитивању, коришћен као доказ постојања српских епских песама и исто тако оповр-

⁴ В. М. Жирмунский, *Эпическое творчество славянских народов и проблемы сравнительного изучения эпоса*, Москва 1958.

⁵ В. Я. Пропп, *Русский героический эпос*, Ленинград 1955.

⁶ Georg Vilhelm Fridrih Hegel, *Estetika*, III, Kultura, Beograd 1970, 448.

⁷ Теодосије, *Житије светиоџ Саве*, СКЗ, Београд 1984, 118.

⁸ *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Византолошки институт САНУ, Посебна издања, књига 18, Београд 1986, 622.

гаван уз тврдњу да „се ради о слугама које су са посланством кренуле из Цариграда, дакле Византинцима”,⁹ могао би ипак ићи у корист првој претпоставци. Зашто би иначе учени Византинац цитирао стихове из *Илијаде* који претходе откривању каталога данајских војвода и владара (II 486) да су му јунаци из отпеване јуначке песме били већ познати и да се радило о јунацима његовог народа? И зашто би слуге у цариградском посланству биле толико храбрије од својих господара и јуначком песмом кроз гору привлачиле разбојнике? Не значи ли Григорина еуфемистичка изјава да су у каснијем сусрету са домороцима важну улогу одиграли људи из његове пратње „којима њихов језик није био сасвим непознат”, да су ти људи језик познавали и припадали народу који га је говорио? И најзад, да ли је могућно да толико важно посланство лута непознатим крајевима и да мимо обичаја нема домаће водиче? У корист првој претпоставци иде и Нићифоров податак о томе како је са струмичких зидина „као са облака посматрајући равницу” пратио „оно што се обично одвија на празнике, и најразноврсније игре младића и оних који више нису млади”.¹⁰

Овим подацима додаћемо само још један: о два путника певача која су дошла у Пчињу — „Приде свирьцьи Хрусє слъпць”, а који је забележен у хиландарском рукопису из 1353.¹¹

Певање уз гусле и казивање песама постојало је, дакле, и пре Косовског боја.

Од непосредних помена народне традиције о боју и његовим јунацима споменућемо шесту песму Србљака у *Служби кнезу Лазару*,¹² где се упоредо са црквеним текстовима истиче постојање распрострањених световних казивања о кнезу:

*Земље све околне, Лазаре
а нарочито ошачасйво, свейи,
йройоведају йвоје живљєње и йодвиђе,
йруби и црква свейи усйомену йвоју славећи*

(Србљак, II, 189, Други канон).

Како *йройоведайи* значи и 'причати', овај термин би, у ствари, могао указати на усмену традицију о Лазаревом животу и подвизима. Није, међутим, јасно да ли се то односи на прозну или на стиховану нарацију.

Једно је пак сигурно. Да епских песама до краја XIV века није било, не би могло бити ни облика којима су се оне исказивале. У том случају, ма колико да је битка била снажан подстицај стварању, њена реална историјска грађа не би се могла обликовати без развијеног усменопоетског система на нашем језику. А као доказ да је тај систем постојао, мо-

⁹ *Исто*.

¹⁰ *Исто*, 624.

¹¹ В. Н. Кравцов, *Сербский эпос*, Москва — Ленинград 1933, 33.

¹² Непознати Раваничанин, *Служба свейоме кнезу Лазару*, *Србљак*, II, СКЗ, Београд 1970 (претпоставља се да је настала између 1391. и 1404. године).

же нам послужити савршено исклесан запис епске песме о сужањству Сибињанина Јанка у тамници Ђурђа Бранковића,¹³ која је, мада забележена тек на крају XV века, настала знатно раније, а по самој логици ствари није могла настати изненада. Стихови ове бугарштице, без обзира на то да ли су само одломак или представљају цео текст песме, веома су значајни. Они су, пре свега, толико уобичајени за епску поезију да представљају типична формулна остварења која настају само у високо развијеним усменим поетским системима.

*Орао се вијаше над градом Смедеревом.
Никџоре не ћаше с њиме џовориџи,
неџо Јанко војвода џовораџе из џамнице:
„Молим џи се, орле, сиди мало ниже
да с џобом џроџовору: Боџом џе браџиа јимају
џођи до смедеревске (џосџоде) да с' моле
славному десџоџу да м' оџиџуџи из џамнице
смедеревске;
и ако ми Боџ џоможе и славни десџоџ џуџи
из смедеревске џамнице, ја ћу џе најџиџаџи
црвене крвце џуречке, белога џела виџеџкоџа.”*

Јунак из тамнице моли посредника, кога дозива или угледа из свог скученог видика, да му помогне да га пусте на слободу, а он ће га за то наградити. Награда је такође типска и прилагођена помагачу. Сибињанин Јанко обећава да ће нахранити птицу (орла) црвеном крвљу турском и белим телом витешким, исто онако као што је Краљевић Марко сокола „...јуначка меса наранио и црвене крви напојио”.¹⁴

Како се стихови ове бугарштице односе на стварни историјски догађај, и просторно и временски може се одредити њихов настанак: после 1448. а пре 1497, у близини самог догађаја. Најновија архивско-историјска истраживања откривају и идентитет певача и плесача, њихово порекло и путеве њихових миграција све до Напуљског краљевства и Апулије, где је у словенској колонији њихову песму у малом граду Ђоја дел Коле, у близини Барија, забележио песник Рођеро де Пачијенца.¹⁵ Тако се време њеног настанка још тачније може приближити самој средини XV века. Песма певана у част Изабеле дел Балко, напуљске краљице, показује да се догађај обликовао у епску песму непосредно пошто се збио.

Доказе за истоветан поступак, за епску импровизацију која непосредно прати догађај, пружила су и каснија времена. Али запис стихова ове бугарштице драгоцен је управо зато што се појављује у изворном, богатом историјском и друштвеном контексту, који омогућује истражи-

¹³ Мирослав Пантић, *Нејознаџа бугарџиџица о десџоџу Ђурђу и Сибињанин Јанку из XV века*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, XXV, 3, 1977, 421—439.

¹⁴ *Марко Краљевић и соко*, Вук II/54, стих. 28—29. В. Р. Пешић, *Нејознаџа бугарџиџица...*, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, XXIV, св. 1—2, 128—134.

¹⁵ Francesco Saverio Perillo, *Una città chiamata Ljuba*, Прилози за КЈИФ, књ. 51—52, св. 1—4, 1985—1986, 25—54.

вање, и то не само процеса „спјевавања” него и његових подстицаја и, најзад, резултата. При томе се намеће закључак да догађаји подлежу истоветним правилима импровизације, једнаком процесу обликовања уколико се ради о развијеном епском систему — чак и у оквиру једног дужег периода. Тако се из података које 1530. бележи Словенац, аустријски изасланик Бенедикт Курипешић,¹⁶ приликом свог путовања кроз Босну, Србију, Бугарску и Румелију, може такође констатовати: да епске песме настају и за живота јунака (о јуначким делима бега Малкошића, субаше у турској војсци, који је Курипешића и аустријско изасланство дочекао, пева се у Босни и Хрватској); да прате савремене догађаје („непокорива дела хајдука”); да се обичаји, историјске, стварне чињенице уклапају у схеме које се преносе из века у век и примењују на исте или различите личности (сахрањивање сизерена уз његову молбу, крај ногу његовог господара, што се овде односи на слугу Радослава Павловића; у песмама о Косовском боју — на Милоша Обилића; у натпису на стећку из XV века — на Миотоша и Стјепка, слуге Влатка Влађевића).

Новије време, из којег имамо много више докумената, потврђује све ове чињенице из ранијих векова. Подаци које, на пример, Вук даје о Филипу Вишњићу сведоче да је Филип Први српски устанак непосредно транспоновано у епопеју. Посебно су драгоцена и Вукова сећања на стрица Тому, кога је сам Вук гледао „како радећи пољски посао шапће и спјевава пјесму о смрти Смаил-бега Бегзидића, који је пре 4—5 дана био погинуо”, или о шаљивим старцима и момцима који сваки по нечему занимљив сеоски догађај, обично смешан, одмах певају у песму. Без обзира на вредност ових песама, које „нису ни од какви важни и опште познати догађаја”, Вук истиче њихов значај за разумевање „како су постале (и како данас постају) наше јуначке пјесме”.¹⁷

Све ове песме откривају технику певавања, једну посебну, динамичку поетску граматику, у чије оквире се жива грађа мора уклопити да би опстојала, а од њене унутарње вредности зависиће и дужина њеног живота. Тамновање Сибињанина Јанка исказано је обрасцем о сужањству епског јунака који добија помоћника у невољи; верност слуге — сахрањивањем крај ногу његовог господара; сеоске догдовштине — породичним моделом епске песме о женидби са отмицом; смрт турског бега — формулом о кликовању виле. Епска песма реагује на догађај одмах, у сваком времену у коме постоји већ формиран фонд уметничких средстава које она може користити. Чињеница да се процес епског стварања суштински не разликује у XV од оног у XIX веку не дозвољава нам да претпоставимо да је крајем XIV века тај процес био другачији.

У једном развијеном феудално-хришћанском друштву, у коме се воде ратови, деле мегдани, на сталној ветрометини историје, епика је морала имати веома важну улогу. Њено бивствовање зависило је од разгранатости и развијености формулативног система, који богатство грађе

¹⁶ Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju, 1530*, Sarajevo 1950.

¹⁷ Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, књ. 4, Просвета, Београд 1958, XXIV—XXV; *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 4, 560—565.

и догађаје мора обухватити обрасцима помоћу којих их „спјевава”, али и те обрасце учинити уметнички функционалним у сваком појединачном остварењу.

Појава одређених „мотива” као видова понашања и реаговања који се понављају указује на постојање целокупног поетског система који преноси у стилизованом облику синтетизовану реалност. Тај поетски систем користи усмена, али и средњовековна књижевност, свака на свој начин, да би се у многим тачкама преклопиле. Зато је средњовековну књижевност могућно користити и као базу евентуалних података о постојању народних епских песама о Косовском боју.

Средњовековна књижевност житија и епска народна поезија слажу се пре свега у својој потреби да догађаје прикажу „истинито”, да испричају историју тако да се у њу не сме посумњати.

У средишту житија је главни јунак — владар, касније светац који својим понашањем, добрим делима и врлинама служи за углед, као што је и позитивни јунак епске поезије својим моралним особинама и својим јунаштвом пример за савременике и потомке.

И у средњовековној и у усменој књижевности о Косовској бици исти моменти, које је, истина, диктирао и сам живот, обликовани су у сличним сликама и формулама, а у многоме и сличним стилским поступцима. Одлуке кнеза Лазара чине окосницу догађаја — од одређења за рат али и за царство небеско, од позивања ратника и саветовања, па до херојске борбе и смрти.

При томе је важно нагласити и сличност у функционисању обеју књижевности коришћењем традиционалног фонда, као и рецепцију средњовековних текстова, најчешће слушањем.

Средњовековни споменици на којима ћемо се задржати јесу списи о кнезу Лазару и Косовској бици, настали махом одмах после битке, или у периоду од највише петнаест година, осим последњег. По хронологији и насловима које је дао Ђ. Трифуновић то су:¹⁸

— *Пролошко жиџије кнеза Лазара* (1390—1393, најкасније 1398);¹⁹

— *Слово о кнезу Лазару* патријарха Данила III (крај 1392, почетак 1393);²⁰

— *Жиџије кнеза Лазара* непознатог Раваничанина (после 1392/93—1398);²¹

¹⁸ Ђорђе Трифуновић, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару и косовском боју*, Крушевац MСMLXVIII.

¹⁹ Објавио га је у оригиналу Ђ. Сп. Радојичић под насловом *Похвале кнезу Лазару са стишовима*, Историски часопис, САН, V (1954—1955), Београд 1955, 241—255; Исти, *Почетак косовске легенде*, Летопис Матице српске, 300, 1, 1962, 85—88; Исти, *Антологија старије српске књижевности (XI—XVIII века)*, Београд 1960, 119—122; Ђорђе Трифуновић, *Пролошко жиџије кнеза Лазара*, Дело, IV, 3, 1957, 586—589; Исти, *Српски средњовековни списи о кнезу Лазару...*, 13—36.

²⁰ Објавио га је у целини В. Ђоровић, *Силуан и Данило II*, Глас СКА, CXXXVI, 1929, 13—103; у одломцима, у преводу Ђ. Сп. Радојичића, *Антологија...*, 110—113; у одломцима, у преводу Радмиле Маринковић, *Из наше књижевности феудалног доба* (Београд 1959), 150—155.

²¹ Стојан Новаковић, *Нешто о кнезу Лазару*, Гласник Српског ученог друштва, XXI, 1867, 157—164; превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности феудалног доба*, 147—150.

- *Слово о кнезу Лазару* непознатог Раваничанина (из 1392—1398);²²
- *Похвала кнезу Лазару* монахиње Јефимије (1402);²³
- *Житије и начелство кнеза Лазара* непознатог писца (1402—1405) у *Лейојису њећком*;²⁴
- *Служба кнезу Лазару* непознатог писца (после 1402);²⁵
- *Похвално слово кнезу Лазару* непознатог писца (1403—1404);²⁶
- *Најтис на мраморном стубу на Косову* (1404);²⁷
- *Врше мисли кнезу Лазару* Андонија Рафаила Епактита (1419/20).²⁸

У свим овим списима пада у очи појава извесних мотива, књижевних поступака и образаца, слика и језичко-стилских формула карактеристичних за усмену књижевност, који ће бити саставни део косовске легенде, онакве каква ће бити преузета из каснијих записа народне поезије. Неки од ових мотива, па чак и већина, ако се са њих уклоне поетски слојеви, могу се сматрати и историјским подацима.

Да почнемо од припрема султана Мурата, „начелника Исмаилћана”, тј. од турске најезде на српске земље. Готово у свим средњовековним делима наглашава се да је султан Мурат сакупио огроман број војника, неупоредиво већи од војске кнеза Лазара. Иако подаци који се записују на историјским чињеницама говоре о бројчаној надмоћности Турака,²⁹ преувеличавање турске силе у средњовековним делима исказује се на начин близак народној епској песми.³⁰ Тако се у *Прољском житију*

²² А. Вукомановић, *О кнезу Лазару*, Гласник Друштва српске словесности, XI, 1859, 108—118; Ђ. Трифуновић, *Примери из старе српске књижевности*, Београд 1975, 74—84; превод (одломци): Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 124—127.

²³ Ђ. Трифуновић, *Монахиња Јефимија: Похвала светом кнезу Лазару*, *Примери...*, 85—86; превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 145—147.

²⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и лејојиси*, Српска краљевска академија, Београд — Сремски Карловци 1927, 84—98; превод (одломци): Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 141—143.

²⁵ Ђ. Трифуновић, *Непознати Раваничанин*, *Служба светом кнезу Лазару*, *Примери...*, 86—87; Исти, *Белешке о делима у Србљаку*, *О Србљаку*, *Студије*, Београд 1970, 303—306; превод: Димитрије Богдановић, *Србљак*, књ. II, 1970, 157. и 189.

²⁶ Стојан Новаковић, *Српскословенски зборник из времена десјотиа Стефана Лазаревића*, Старине Југославенске академије знаности и умјетности, IX, 1877, 1—47; превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 129—130.

²⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и најтиси*, III, САНУ, Београд 1905, 44—45; Ђ. Сп. Радојичић, *Световна похвала кнезу Лазару и косовским јунацима*, Јужнословенски филолог, XX, 1953—1954, 127—142; превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 137—138.

²⁸ Ђ. Трифуновић, *Слово о светом кнезу Лазару од Андонија Рафаила*, Зборник историје књижевности САНУ, књига 10, Београд 1976, 147—179; *Примери...*, 98; превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 162—164.

²⁹ В. Петар Томац, *Косовска бишка*, Београд 1968, 122—135.

³⁰ У народној песми се српска војска набраја по реду, управо онако како захтева каталог, јер је непријатељска безбројна:

Маче војску Богдан Јуже стари
 С девет сина девет Југовића.
 — — — — —
 У свакога девет иљад' војске,
 А у Југа дванаест хиљада

кнеза Лазара од непознатог писца, написаном можда само годину дана после битке, мисаона и језичка конструкција о множини турске војске заснивају на свесном одступању од каталошког набрајања, на оглушавању о захтев да се све војске наведу по реду. Писац посредно указује на то да он своју конструкцију и гради као опозицију уобичајеном моделу каталога, јер и само његово извињење што није у могућности да следи модел открива да он постоји:

„...Злочастиви онај и богомрски Амир исмаилџански подиже се и са свима својима једномишљеницима, и са њим остали народи којих бројеве њо реду њричајџи нам је немогуће...”³¹ (подвукла Н. М.-Ђ.).

Чак и ако се прихвати чињеница да је у поетици средњовековне књижевности уобичајена „формула признавања своје неспособности”³² (која је уосталом позната и у народној поезији, нпр. у тужбалицама: „Не умијем јадна тужит”, „Да умијем говорити имала бих шта казати”),³³ овде се она не може применити управо због поменуте конструкције „бројеве по реду”, што указује на то да писац у свести има управо стилски поступак набрајања по реду, дакле — путем каталога.

У *Слову о кнезу Лазару* патријарха Данила III говори се само да Амурат „сакупи безбројно и неизречено мноштво” тако *всчисљџномџ* и *неизреч(џ)номџ* *множџствџ* *сџвџкџпити се* источних и западних ратника, да би се у *Жиџиџију кнеза Лазара* непознатог Раваниџанина поставила синтагма надмоћности турске војске, као и у *Пролоџском жиџиџију*: „И подиже се Амурат... с мноштвом Агарена, да није могућно избројати их” уз живописно поређење „да смо ми према њима као мале реке према мору”.³⁴

Седам паша бише и убише
Кад осмога бити започеше,

— — — — —
Макну војску три Мрњавчевића:
У свакога триест иљад’ војске

— — — — —
Осам паша бише и убише
Кад деветог бити напочеше

— — — — —
Маче војску Ерцеже Степане,
У Ерцега млога силна војска,
Млога војска, шездесет иљада

— — — — —
Девет паша бише и убише,
Десетого бити започеше

(Вук II/46).

³¹ Превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Анџолоџија...*, 120. Ђ се се во злочџстивџномџ џномџ и бого-мрџскомџ алирџџ, исманиџтџскомоу подвигџоу се. и сџ всџџџми своџми единџмоуџдрџњџми. и сџ ниџџ прочиџми џзџкџки, иџ же числа по редџ повџџдати намџ неџвџзџмножно (Историски часопис, књ. V, 251).

³² В. формуле „понижности” и „неспособности” (E. R. Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, Zagreb 1971, 419—424).

³³ Вук Стеф. Караџић, *Живоџ и обичаџи народа срџскоџа*, СКЗ, Београд 1957, 154, 159, 168; Н. Шаулић, *Срџске народне џужбалице*, књ. 1, св. 1, Београд 1929, бр. 2, 11, 32, 44.

³⁴ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 149. И подвигџ се амоуџратџ... сџ множџствџомџ агарџњџ... тако ниже моџћно џзџчисти иџџ, тако бити при ниџџ наша тако рџџка мала при мори (Гласник СУД, XXI, 1867, 162).

и смрт живот узети, ми ћемо се са душманима борити... *Ми смо налик на једно људско биће и гроб нека нам један буде* и једно поље пут нашу с костима нека узме да би нас едемска сила у сјају дочекала.”³⁷

То потпуно супстанцијално јединство духа и осећања, то потпуно спајање сваког појединца са целином из које потиче и којој припада не задржава се на плану медитације ни у средњовековној књижевности. Оно се транспонује у епски поглед на свет, у акцију и, задржавајући сву топлину емоције и чистоту једномишљености, постаје опoјни извор косовске идеологије, али и усмене поетике у свим њеним слојевима, од мотивске и композиционе до стилске и лексичке.

Визија херојске смрти за „отацтво” није само залага за вечни живот „на небесима” него и потреба ратника, јунака „да живописни узор другима” буду. То изузетно значајно повезивање херојске и мученичке свести даје печат целој косовској поезији. Мученик за веру преобраћа се у епског јунака.

У истом духу одвија се Лазарева беседа и одговор ратника у *Слову о кнезу Лазару* непознатог Раваничанина да би се конструкцијама на фразеолошком нивоу — у виду паремиолошких структура (боље — него; како — тако) — исказале начином типично усменим:³⁸

„Браћо и чеда, боље нам јесте да нас један гроб све скупа прими, неџо да гледамо родитеље и сроднике наше у туђу земљу како одводе. Јер како смо се сласти насладили *џако* ни од невоље нећемо бежати и положићемо душу своју за друге своје. Они пак сви скупа одговорише: Готови јесмо послушати наредбу твоју, учинићемо и *мноџо* више *неџо* што си нам ти наредио.”³⁹

У *Жиџију кнеза Лазара* непознатог Раваничанина беседа Лазарева има истоветну идејну подлогу као и у претходним списима:

³⁷ Превод: Р. Маринковић, *нав. д.*, 152—153. · что много еже за те и ѡ бл(а)гочестїи, и за ѡ(тв)рчество намѡ оу(чр)ѣти · не пощедимъ себе вѣдѣ имамѡ и по си(х)ъ штити и съ прѣстїю смѣснѡти се · ѡмрѣмъ да вьегда живы бѣдемъ · принесемъ себе в(ог)ъ живѡ жрѣтвѡ, не такоже прѣжде маловрѣменными, и прѣлѣстными оу(чр)ѣжденми къ наслажденїю нашемъ · не въ подвижѣ крѣвїю своею · не пощедим(ъ) животъ нашъ, да живописанъ образъ по си(х)ъ иными(ъ) бѣдемъ · не ѡбоим се страха пришед(ъ)шаго на ны · ни ѡстрѣлиенїа нечестивых(ъ) спостать, наскачоуших(ъ) на нас(ъ). аще ѡво страхъ и тыщѣтѡ непщевали вы(х)ом(ъ), бл(а)гаа не ѡпод(о)вили се вы(х)ом(ъ) · аще ѡ коимже ѡ тыщими(х)ъ погрѣшени оупомышляли вы(х)ом(ъ), ничтоже ѡ чест(ъ)них(ъ) подвиго(х)ъ составило се ви · ми съ Измаилити врати се имамы. аще и мьчъ главѡ и копїе рѣвѡ и сьмрѣтъ животъ · мы съ спостати врати се имамы · мы ѡ сьдрѡзы и сьвоины ѡимемъ прѣждних(ъ) воинь поношенїе иже при Х(рист)ѣ да Х(ри)с(т)омъ прославим се · мы единое ес(т)ество чи(ов)ѣчьско под(о)вострастны есмь, и едины гробъ намѡ да бѣдетъ · и единое полкѡ плъти наших(ъ) съ костми да подимѣтъ · ѡко да едемска села свѣтиѣ нас(ъ) въспрїимѣтъ (Глас СКА, СХХХVI, 1925, 90).

³⁸ В. низ конструкција у Вуковим пословицама: *Како* омерила *џако* и носила; *Како* радила *џако* и носила; *Како* радила *џако* се хранила; *Како* га славио *џако* га помогао; *Како* ја коме *џако* мене Бог, итд.; или: *Боље* је вјеровати *неџо* пробати; *Боље* је умјети *неџо* имати; *Боље* је поклизнут ногом *неџо* језиком; *Боље* гроб *неџо* роб.

³⁹ Б. Трифунуовић, *Српски средњовековни сїиси...*, 341. братїе и чеда. боше ксть намѡ да едины гробъ вѣсѣхъ вѣкоу(чр)ѣ прїимѣтъ насъ. неже зрѣти родителѡ и сьродники наше вѣ тоуждоу(о)у штводниїи землю. нѣ тако же сладкихъ насладихомъ се, сице и ноужднихъ не штвѣгнемъ, нѣ положиамъ доушѡ свою за дрѡгы своеѡ тако же господѡ. они же вѣси вѣкѡ(чр)ѣ штвѣшашѡ. готовы есмь непрѣслоушати повелїиа твоего, нѣ и лншжанша покажемъ штѣ нхъ же рекъ јси (*Примери...*, 76—77).

„...Смрћу дужности послужимо... Пролијмо крв нашу, смрћу живот искупимо благочашће и отачаство наше.”⁴⁰

Знатно краћа беседа у овом закључку разрађује, међутим, једну драгоцену визију времена које долази. У њој је брига за земљу и генерације будућности, чији живот зависи од понашања генерације садашњости. Храброст и самопожртвовање у бици за отачаство једини су пут да се омогући опстанак онима који ће остати:

Тако „свакако ће се умилостивити Бог на остатке наше и неће истребити рода и земљу нашу до краја”.⁴¹

Одлазак у бој, дакле, *сјречиће* да нестане потомство, да се истреби род и земља српска. Или, ако се иста мисао искаже другачије, условно негативном алтернативом: *недолазак* у бој учиниће да нестане потомство, да се истреби род и земља српска.

У народној поезији истоветна идеја обликоваће се у много јачем емотивном набоју у виду клетве:

*Ко је Србин и српскога рода
И од српске крви и колена,
А не дошо на бој на Косово
Не имао од срца њорода,
Ни мушкога ни девојачкога!
Од руке му ништа не родило,
Рујно вино ни шеница бела.
Рђом кайо док му је колена!*

(Вук II/47)

Мисао се формулише начином уобичајеним у традицији, према већ постојећем моделу, иначе заједничком и народној и средњовековној писаној књижевности, састављеном из два дела узајамно зависна један од другог, повезана узрочно-последичним односом. У првом се појављују условни починитељ и могућно дело, у другом — проклетство као неизбежна казна за недело.

У средњовековним текстовима конструкција је огољена а субјекат неодређен:

„Ако ли се ко дрзне да разори... да њрими клешву.”⁴²

У народној књижевности конструкција се у свом првом делу такође састоји од субјекта који је одређен и проширен атрибутима, као и од његове могућне радње:

Ко је Србин — а не дошо...,

да би се у другом делу развила у богатију градацију — у опис последица проклетства на чијем врху се налази не само физички нестанак, генетско

⁴⁰ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 149, *Смрћтию дљжнана послужимъ, пролѣнимъ крви наше, смрћтию жинъ искупимъ и оуды тѣлесъ нашихъ дадимъ нещедно на посѣчениѣ за благочестие и отъчество наше и всако оумилостивитъ се Богъ на останьки · наше и не потрѣбитъ родъ и землю нашу до коньца* (Гласник СУД, XXI, 162—163).

⁴¹ *Истѣо*.

⁴² В. Петар Ђорђић, *Помену св. Саве у нашим старим споменцима*, Светосавски зборник, књ. II, СКА, Посебна издања, књ. СХХV, Београд 1939, 201, 202, 211.

истребљење, већ и оно што је најстрашније за епско схватање света — вечни спомен по злу. Логично је претпоставити да је клетва која је већ имала своје прототипове у фолклору прилагођена захтевима житија и обликована као превентивна визија опасности.

Беседа кнеза Лазара и одговор ратника, са становишта њиховог односа према усменој епској поезији, у више махова привукли су пажњу наших научника.

У траговима усменог певања о Косовском боју у ова три текста — Даниловом *Слову*, *Слову о кнезу Лазару* непознатог Раваничанина и у *Житију кнеза Лазара* — расправљао је Светозар Матић,⁴³ позивајући се на Драгутина Костића,⁴⁴ који је први указао не само на стихове народне поезије о Косову у средњовековним списима него и на обресе целовитих песама (као што је нпр. *Обрешеније главе кнеза Лазара* из Вукове збирке). Матић се, међутим, посебно задржао управо на беседи кнеза Лазара и одговору ратника, који нису били у центру Костићевих истраживања. При том, поређењем сва три одломка (која смо и ми нешто шире цитирали) закључује да у њима „треба тражити трагове оригиналног непреведеног дворског певања нашег у средњем веку”.⁴⁵ Издвајајући два места која су „зацело општа епском певању средњег века” — оправдање смрти добрима која је ратник уживао за живота и познату мисао о предности смрти над срамотним животом — он у њиховим „широко развијеним паралелизмима... у општој поезији текста... ратничкој несумњиво епској” види „верно записане комаде епског певања о Косову”.⁴⁶ Нешто уздржљивији, Милан Кашанин се посебно задржава у Даниловом *Слову* на „увођењу дијалога између кнеза Лазара и његових војвода уочи битке на Косову и мистичног дијалога између њега и кнегиње Милице при преносу његових моштију” (који Матић такође цитира и сматра „варијантом” Лазарева говора борцима) да би у њима видео „низање драмских сцена и херојских гестова”, а у похвалама „елементе витешких песама”.⁴⁷

Како оновремених записа нема, истраживање односа са усменом, јуначком поезијом креће се путем препознавања „епских” идеја и епске технике казивања у средњовековним делима коју она до тада нису користила. Поређењем са каснијим записима народне епике откривају се мисаони и вербални континуитети. Костић сагледава основну идеју и део вербалне конструкције Лазареве косовске беседе у стиховима епске песме о Краљевићу Марку и Љутици Богдану:

*Боље нам је сва тѝри ѝогинути,
нег срамотно данас ѝобјегнути...*

⁴³ Светозар Матић, *Данилово Слово о кнезу Лазару*, Нови огледи о нашем народном епу, Нови Сад 1972, 163—193.

⁴⁴ Драгутин Костић, *Старост епског песничтва нашег*, Јужнословенски филолог, XII, Београд 1933, 1—72.

⁴⁵ Св. Матић, *нав. д.*, 169.

⁴⁶ *Ишо*, 172—175.

⁴⁷ Милан Кашанин, *Српска књижевност у средњем веку*, Београд 1975, 319.

Матић им још додаје пословице из Вукове збирке: „Боље је поштено умријети него срамотно живљети” и „Боље гроб него роб”, а стихом бугарштите објашњава стих средњовековног певања.⁴⁸

Текстови Лазареве беседе и одговори ратника пружају могућност плодносних поређења и са преводном књижевношћу која је писцима средњовековних списа непосредно стајала на располагању и чије је утицаје на њих много лакше конкретно установити.

Заиста је неоспорна сличност Лазаревих речи из текста патријарха Данила (који је познавао *Александриду*) и речи које упућује Александар македонским витезовима:

*Боље нам је у боју умрећи
него пред Персијанцима бежати;
...боље пошћена смрт
него срамотан живић.*

Уочљиве су и паралеле са деловима „воинских повести” *Слова о њолку Игоровом*, руске *Повести о Бајију*.⁴⁹ Могућни су и утицаји византијских хроника Георгија Хамартола и Константина Манаса, преведених у XIV веку, као и *Историје Јудејске војне* Јосифа Флавија, на које указује Ђорђе Трифуновић.⁵⁰

Међутим, управо зато што се ради о преводној књижевности и реторским облицима, не можемо а да не нагласимо усменост њихове конструкције, која се могла исказати само путем већ постојећих модела на сопственом језику. Још је Драгутин Костић, проучавајући неке рукописе *Српске Александриде*, уочио тежњу ка упрошћавању и понародњавању језика и стила и напоменуо да се у овом делу не ради о обичном преводу.⁵¹ А како су и друга дела са којима су поређене Лазареве беседе и одговор ратника дела преводне литературе, могли би се употребити исти аргументи. Радмила Маринковић је тако у *Александриди* пронашла витешки тон и широку епску слику, и уз то запазила да се у њој „сусрећу исти онакви изрази као у *Роману о Троји*, који су верујемо преузети из усмене епике”. Од низа израза које је навела изабраћемо само неке: „и бежати устремише се, и пленише плен, срдито и брзо на бој градут, от баштине земље из’гнати”.⁵² Проучавајући византијску књигу *Digenis Akritas*, која је „слободно адаптирана у XIV веку у Македонији или Старој Србији”, француски научник Андре Вајан у њеним епитетима, понављањима, готовим формулама види епiku на народном језику, као што су француске *Chansons de geste*.⁵³

⁴⁸ Св. Матић, *нав. д.*, 173.

⁴⁹ *Исџо*, 172—173.

⁵⁰ Б. Трифуновић, *Српски средњовековни списи...*, 341—345.

⁵¹ Радмила Маринковић, *Српска Александрида*, Београд 1969, 43—44. и 61.

⁵² Радмила Маринковић, *Роман у средњовековној књижевности*, Прилози за КЈИФ, књ. XXIV, св. 3—4, 1968, 203—218. „По свом двоструком пореклу, народном и литерарном, он (*Роман о Александру*) заслужује да носи име народне књиге, јер је то и доказао својим особинама...” (205).

⁵³ А. Vaillant, *Le Digenis Slave*, Прилози за КЈИФ, XXI, 3—4, 197—228.

Сама лакоћа којом су страни текстови друкчијег типа од остварења дотадашње српске средњовековне књижевности, а истог типа каква је српска усмена епика, транспоновани у писану литературу, указује на то да је функцију посредника у прихватању облика и стилских поступака одиграла усмена књижевност на народном језику. Лепоту и развијеност њених облика и израза Јурај Шижгорић уздиже изнад најбољих уметничких остварења антике.⁵⁴

Суочена са драматичним косовским збивањима, српска средњовековна књижевност је своје богато културно наслеђе морала да прилагоди новим догађајима, описивању ратне, судбоносне теме Косовске битке, владару — јунаку који је ту битку водио. У њој су се самим тим, како истиче Димитрије Богдановић, „променили неки стари и појавили нови жанрови, развили су се и однеговали до тада непознати стилски поступци а књижевни језик се обогатио новим изразом”.⁵⁵ Списи о кнезу Лазару управо су представници те књижевности. Они уносе нове теме необичајене у ранијој српској средњовековној писаној традицији, теме које је наметнуо сам живот, за које постају тесни дотадањи оквири и које оне проширују, али их не ломе. Поставља се заиста питање како су тако непосредно после битке никла толико значајна, уметнички успела, надахнута дела, дела религиозна која величају ратничке подвиге, а чија је основна идеја изражена у Лазаревој беседи мотивом о „одлажењу у живот кроз смрт” — али у смрт кроз ратнички подвиг, кроз непоштену крваву борбу са националним и верским непријатељем. Поставља се питање како су успела тако складно да се уклопе у старе хагиографске облике, са којима их је везивао изразито родољубиви тон, „љубав према отачаству”, али са знатно мирнијим нагласком. Да ли су преведене „воинске повести” и одломци из преведених витешких романа били њихови једини узорци? И да ли су постојала и нека друга дела чији би се већ готови облици мисаоно могли ускладити са идејом о жртвовању за отаџбину кроз борбу и ратиште, који би повезали идеју о вечном животу са јуначком, витешком погибијом?

На то питање, чини се, одговорили смо у једном ранијем чланку⁵⁶ доказујући да су управо усмена историјска предања, посебно образац јуначке биографије, али и епска јуначка поезија, били посредници који су омогућили лако и безболно контаминирање тема из стране литературе са старом српском средњовековном књижевношћу. Утолико пре што се и историја генезе житија везује за јуначку биографију. Тада смо укратко указали и на моделе херојске смрти на бојном пољу који представљају универзалну идеју сваке јуначке епопеје од *Илијаде* и *Беовулфа* до нових епских песама. Истакли смо значај не само мотивских паралела већ

⁵⁴ Juraj Šišgorić, *O položaju Ilirije i grada Šibenika*, 1487 (в. Мирослав Пантић, *Народне пјесме у записима XV—XVIII века*, Београд 1964).

⁵⁵ Димитрије Богдановић, *Историја старе српске књижевности*, Београд 1980, 190.

⁵⁶ Нада Милошевић-Ђорђевић, *Лик кнеза Лазара и културно-историјска предања*, Свети кнез Лазар, Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја, издање Светог архијерејског синода Српске православне цркве, Београд 1989, 321—327.

и формулативних исказа, језичко-стилски план, који ћемо овде дати са опширнијим образложењима.

У петом певању *Илијаде*, на пример, Агамемнон подстиче ратнике речима:

*Другови буд'ше јунаци и смелим њређнише срцем,
...где се бежи, ни славе ни одбране никакве нема!*

(8. глава, стих 529; 532 — превод М. Ђурића)

*Будише другови храбри, са заносом јурише бесним
...који год буде
ударен или срушен ше смрић га сџиће и умре
нека умре, јер није срамоша кад њогине бранећ'
завичај свој, а љуба и дечица осџаће за њим,
чишави здрави и цело имање...*

(11. глава, стих 486 и даље)

У XXXIX поглављу *Беовулфа* Веохстанов син Виглаф свој говор закључује речима да је „за племенитог ратника боља смрт него срамотни живот”.⁵⁷

Као опште место у *Беовулфу* се појављује и вид клетве као неминовне судбине за оне који нису дошли да бране свога краља: „За вас и ваш род неће више бити дарова — драгоцености и мачева — ваши потомци неће уживати славно наслеђе и удобности живота. Чим се међу кнежевима рашчује о вашем срамном бекству, свака из вашег рода остаће без поседа.”⁵⁸

Овим примерима далеко старијим и од записа наше епске поезије можемо придружити немали број других. Они показују да у интернационалном фонду народне, усмене књижевности постоје општи модели које врло често користи и писана књижевност, нарочито писана књижевност средњег века, и врло лако их прилагођава својим потребама. Мисао о царству небеском одговарала је религијској књижевности, али је сама идеја о вечном животу до кога се досеже херојском смрћу на ратишту, борбом, ранама задобијеним од непријатеља — идеја епска и старија од хришћанства. У српској косовској поезији израста на хришћанској идејној основи, свакако не без утицаја средњовековне књижевности, којој, с друге стране, даје плодотворне усмене епске моделе којима располаже.

И беседа кнежева пред битку и одговор ратника и причешће војске могли су бити део стварности која је претходила бици, део витешког ритуала распрострањеног у средњем веку. А за сваки од ових елемената, да би био транспонован у песничку уметност, морале су постојати књижевне формуле на језику домаћег тла. У том смислу врло је значајан одломак из *Лейџиса њоја Дукљанина* који доказује постојање таквих формула још у XII веку, нпр. у говору зетског кнеза Владимира велможама и вој-

⁵⁷ *Beowulf*, staroengleski junački spev. Prevod, uvodni tekstovi i objašnjenja Ivanka Kovačević, Narodna knjiga, Beograd 1982, 106.

⁵⁸ *Истџо*.

ницима: „Боље браћо, да ја дам душу своју за вас све и драговољно предам тело да га кољу и убију, него да ви страдате од глади и од мача.”⁵⁹ Овај говор, опет, веома је сличан беседи Вучка Љубичића у песми из Вукове збирке: „Кад ћу многе расцвелити мајке / боље нека плаче моја сама” (Вук, III/61).

Познато је да беседа и хор ратника спадају међу прве оформљене структуре народне поезије. Александар Веселовски, на пример, изводи жанрове народне поезије — епику, лирику и драму из старих хороводних односа који се заснивају на речима хороваође који обликује идеју и хора који је прихвата.

„Корифеј у средишту збивања води главну партију. Њему припада главна реч, песма, сказ, док хор ћутећи потврђује њено значење или подржава корифеја... понављањем лирског припева, ступа са њим у дијалог... Главна улога корифеја задржала се и у оним случајевима кад хор није учествовао у игри само мимиком, него и речју.”⁶⁰ Беседа и хор ратника управо спадају у такве усмено-књижевне поступке.

Иако се не усуђујемо да попут Св. Матића изричито тврдимо да су Лазареве беседе и одговор ратника „аутентични одломци епских песама с краја четрнаестог века”, нити да оне представљају искључиво „витешко”,⁶¹ средњовековно, а никако просто, народно певање, може се тврдити да се косовски еп потпуно разликује од племенско-митолошке усмене поезије каква је „јуначка бајка”. То је историјски еп чије теме нису родовски сукоби већ одбрана отаџбине у име високо развијене свести о припадности држави и нацији, еп који свакако не би ни могао постојати без средњовековне државе и мимо постојања развијене средњовековне књижевности, од које је свакако добијао и идејно-програмске и умногоме емотивне импулсе. Али исто тако не би могао бивствовати без богате усмене баштине, без обликованих композиционих модела, вербалних формула на нивоу једне развијене усмено-поетске граматике, своје сопствене реторике и топике.

Поред беседе и одговора ратника, у средњовековним списима тема битке такође спада у места са којима се ранији писци нису суочавали, а која је биће и срж епске поезије.

Изворе и прототипове за ове описе истраживачи су налазили махом у преводној књижевности, пре свега у витешким романима и хроникама, којима су се инспирисали и писци руских „воинских повести”. Ђорђе Трифуновић износи веома изразите паралеле не само у општој схеми него и у звучним и визуелним вербалним формулама описа битака у *Александриди*, код Ј. Флавија и код Константина Манаса, и оних у четири српска средњовековна списа о Косовском боју — у *Слову о кнезу Лазару* патријарха Данила, у *Слову и Житију* непознатих Раваничанина и код Андонија Рафаила Епактита. „Решавајући сцене ратова и бојева, писци косовских списа нису у својој књижевности затекли готово ника-

⁵⁹ В. М. Кашанин, *нав. д.*, 321.

⁶⁰ А. Н. Веселовский, *Историческая поэтика*, Ленинград 1940, 255—256.

⁶¹ Св. Матић, *нав. д.*, 187.

кву традицију. Полазећи од готових шема дали су своје мозаике бојева... начинили су прве жанр-слике.”⁶²

Изразите сличности у опису бојева косовских писаца и поменутих преведених дела потврђују да су их косовски писци познавали.

Патријарх Данило III даје живописну слику боја у коме „...мачеви обнажаху се, стрелама рањаваху се... крв се проливала и текла као река, а телеса као сноплје повијала и полегала.

А кад обе стране изнемогоше и битка престаде и безбројно мноштво обејих побијено беше, тј. кажем Срба и непријатеља, и по Косову пољу лежаху, вишеречени Амурат прими рану мачем у срце и тешко душу своју напусти. А добропобедиви божанствене љубави такмац, нови мученик по образу мачем посечен, блажени крај прими. Његово часно тело узеше хришћани од оближњег града, званог Приштина, и принесоше у божанствену цркву Вазнесења Христова и часно положише.”⁶³

Иако знатно краћа, сцена битке у *Житију кнеза Лазара* непознатог Раваничанина веома је снажна. Мање духовна и мање узвишена, ближа је реалистичном маниру усмене епике:

„И кад се уредило за битку, и био судар, толика је звека и јака била, да се потресло и место где је ово било. И толико се *крви изли*, да се и *траг коњски њознавао кроз изливену крв*, и беше много мртваца без броја и Амир, цар персиски, би ту убијен. Па и онај дивни муж свети кнез Лазар. Опколи га мноштво Агарена и ухватише га, и приведен би с мноштвом властеле његове, као овце на клање. Тада би одсечена часна глава његова с мноштвом му властеле, месеца јуна 15. дана био је подражавалац Христу.”⁶⁴

Звучни и визуелни ефекти слика боја на које је већ указао Ђ. Трифуновић у *Житију* — долазе још јаче до изражаја у *Слову о кнезу Лазару* непознатог Раваничанина:

⁶² Ђ. Трифуновић, *Српски средњовековни списи...*, 364.

⁶³ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 153. · помаза его еже и на тѣ мѣчи обнажаахъ се · стрѣланъ ми же тако на глаждѣждъ нашѣд(ь)шѣ междоусовно гавлаахъ се кровель проливаемоль и тако рѣкамъ текшим(ь) · тѣлесем же ихъ тако снопје пометаемоль и лежщим...

Паки слово да възводит се тже въ брани · овоми же странамъ изнемогшимъ, и брани прѣставши · и безчисльное множество воихъ извинныхъ(ь) · г(лаго)лю Гръблѣки же и спостатныхъ(ь) · и по Косовѣ Полю сиѣхъ слежацихъ · вишереч(е)нныи же Яморать, мѣчнымъ(ь) оружїемъ ср(ь)д(ь)чнѣю гавѣ прїемъ, нѣждно д(о)ушѣ свою изврѣже.

Добропобѣдни же и любви в(о)ж(ь)ственѣи ревнители. новыи м(о)ч(е)ник(ь) кнезь Лазарь въ ланитѣ мѣчель посѣченъ, вл(а)женнѣю кончинѣ прїетъ · егож(е) чѣстное тѣло възвѣмше ѿ приближныхъ(ь) градовѣхъ, г(лаго)люмыи Прищина · принесеи вѣнѣтрѣ в(о)ж(ь)ствѣныи цр(ь)кве възнесенїа Х(ристо)ва · хрїстїанѣ чѣстнѣ положише (Глас СКА, СХХХVI, 93, 94).

⁶⁴ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 149. Таже опльчению брани и сражению вывшоу толико звекъ и грохотъ вѣсть и тако и потрести се мѣстоу идѣже сна съвѣше се. И толико кровѣ излана се тако и слѣдъ конѣмъ познати се скрозѣ кровѣи изланѣи, и много мрѣтвѣць безъ числа вѣше и Ямира царь перьскыи оубиенъ вѣсть тоу. Таже и съ дивныхъ мѣужъ светыхъ кнезь Лазарь. Обстоупльше его множество Ягаренъ и ѣмше его, приведенъ вѣсть съ множествомъ властель его, тако овѣце на заколеник. Таже одсѣчана вѣсть чѣстна его глава съ множествомъ своихъ ѣмоу властель мѣсеца Юнїна · ѣ · днь. Подражатель вѣсть Христоу, излававшого кровѣ свою его ради (Гласник СУД, XXI, 163).

*И што би бахаш неки и шушањ неисказан слушаще се.
 Људи викаху, коњи рзаху, оружје звек швораху,
 сиреле лећаху сунце заклањајући,
 шрескови огњени шрескаху,
 земља веома бучаще, ваздух ђрмеше,
 и као димом мрачним обвијаще се,
 и војинство од обе стране једно на друго скакаше.
 Оружја се свешлела и земљу обасјавала
 реке крви одасвуд и много свуда шруйља,
 као на жешви класови шако војници на земљу од
 оштрог оружја падаху,
 и поље оно као језеро неко шроливањем крви
 обадрено виђаще се.
 И шако љушог оружника оног и крвоицу
 с множаством његовим многим љушој смрти одаслаще.*

*А шада, шада, авај мени
 и благочастивом и блаженом и самодржавном, великом кнезу
 Лазару главу одсекоше и множаство благородних и
 благоверних хришћана похваиаше и погубише.⁶⁵*

Непознати Раваничанин користи формуле сличне Даниловим и онама којима се служи писац *Житија*: о крви која тече попут реке; о војницима који падају као снопови; о труповима посеченим као класови. Уводи, међутим, још неколико типских слика: о замраченом сунцу стрелама или прахом; о језеру крви, користећи се у оба случаја арсеналом израза и описа из преведене литературе.

Но и поред утврђених сличности са преводима страних дела, ови изрази толико су уобичајени чак и у говорном језику да су изгубили своју метафоричност и постали она врста тропа која се претвара у формулне изреке — битне за функционисање усменопоетског, али и говорног система. Изрази *леже као снојље* и *падају као покошени* — постали су пословична поређења и изреке и редовно се употребљавају у ситуацијама трагичним, да би описали физичку смрт, рањавање, потпуну психичку немоћ.⁶⁶

Сама слика се појављује још у *Илијади*:

⁶⁵ Превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 124. вѣхѣтъ нѣкъи и тоутѣнь несказаньнь слышаше се. чловѣци вѣпѣахѣ. кони выскаахѣ оружѣа звѣкъ твораахѣ. стрѣлы лѣтеахѣ слѣнце застоупающе. трѣскове огньини трѣскаахѣ земля велии боучаше. въздоухъ грѣмѣше. и тако же дымоуь мрачноуь обвиваше се. и воинства шѣ овоудѣ дроугѣ на другѣ наскাকাюще. свѣтаща се оружѣа и землю озарающеа. рѣкы же крѣвни шѣ вѣсоудѣ. и линога вѣсоудѣ трѣпѣа. тако же на жетвѣ класовоуь, сице воинвоуь на землю шѣ острѣхѣ оружѣи падающеимѣ. и поле оно тако же езеро нѣккоуь крѣвни пролитѣауь обадрено зреше се. и тако лютааго оружника шного и крѣвопицѣ, съ линожѣствоуь его линогылиауь лютѣи съмрѣти шѣтслаше. тогда же тогда оувы лиѣ, и благочѣствоуь и блаженноуь и самодрѣжавноуь, великоуь кнезѣ лазарѣ главоуь шѣтѣкоше и линожѣствоуь благородныхѣ и благоверныхѣ хришћанѣ, прикъи извише (*Примери...*, 77–78).

⁶⁶ В. Бура Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских*, Београд 1864.

*Обе њак војске беху на жетваре налик што једни
узму њред друћима њосћаш на каквој ѓаванској њиви,
њшеницу жањућ' ил' јечам ње многа руковеш њада*

(11. певање, 4. глава, стих 67—71).

У опису боја непознатог Раваничанина ритам и звучност усмене поезије као да пробијају опну писаног *Слова* и разливају се у пуном складу свог поетског и граматичког времена, подсећајући, на пример, на обредне свадбене песме, које, ма колико да јесу различите по теми, имају развијену звучну слику о силини, снази и мноштву учесника обреда, људи под оружјем, под чијим се коњима земља тресе:

*Пољем иду, њоље јекћијаше
Војском иду, војска сћрах имаше
Селом иду, село се бојаше*

(Вук, Ркп., I/67, Српске
народне песме из
необјављених рукописа).⁶⁷

Додајмо тој слици и устаљен епитет *љући*, веома чест и код Вука, и у Богишићевој збирци (21, 220, 227, 294)⁶⁸ и у *Ерланђенском рукопису* (67, 129),⁶⁹ или опис Косова поља као језера крви на које долази кнегиња Милица у бугарштици о смрти Милоша Драгиловића:

*И овако шеташе, вишњег Бога мољаше
срећа њи је донесе на један језер црне крви.*

Посебно је занимљиво то што су описи битака Првог српског устанка у песмама Филипа Вишњића веома слични описима из поменутих средњовековних списа, што заиста не може бити случајно.

Први српски устанак својим идејним, националним подстицајем непосредно се везује за косовску погибину, а стварање нове слободне државе — за постојање старе. Песме о Косовском боју његов су лексичко-поетски извор, неисцрпни арсенал песничких формула. Разуме се да их је узимао и стваралачки преобраћао из њему савремених народних песама о Косову, или боље рећи из богате живе усмене енциклопедије уметничке баштине која му је стајала на располагању. Њу је користио и писац *Троношког родослова*, а формулним стиховима обилују и све верзије *Приче о боју косовском*, како је успешно и акрибично доказала Јелка Ређеп.

⁶⁷ *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Сћеф. Караџића*, књ. I, Различите женске пјесме, за штампу приредили Живомир Младеновић и Владан Недић, САНУ, Београд 1973.

⁶⁸ Валтазар Богишић, *Пјесме из сћаријих највише њриморских зайиса*, Бугарштице, СУД, Београд 1878.

⁶⁹ Г. Геземан, *Ерланђенски рукопис срјскохрвајских народних пјесама*, СКА, Сремски Карловци 1925.

Епоха која претходи Филиповом времену богата је записима који су „сведочанство живе устиковане косовске традиције почетком XVIII а свакако и крајем XVII века”.⁷⁰ Та устикована косовска традиција служила се вековима динамичким али устаљеним моделима за описе, догађаје и стања, користила слике за описе бојева препознатљиве и лако уочљиве у средњовековној писаној књижевности. Те слике су, међутим, познате и из усмених епова старијих од нашег, које из континуираних непресушних токова усменог стварања испливавају на видело повремено, у зависности од тога да ли су у неком срећном тренутку ухваћене.

Тако код Филипа Вишњића наилазимо на познату слику замраченог неба и сунца од барута, као у *Александриди*.⁷¹

*Ниш' се види неба ни облака
Од онога њраха њушчанога.*

(*Бој на Чокеџини*, Вук IV/26)

*Ниш' се види небо ни облака
виш' њих јарко њомрачено сунце
од њушчанога њраха и олова.*

(*Бој на Салашу*, Вук IV/28)

*сѡавшима же се двема војскама
слњце убо ош њраха њомрачи*

(*Александрида*, 129 р/289).

Наићи ћемо и на сличан звучни судар војски обеју страна, као и на међусобно непознавање војника:

*Србљи шуше нишѡа не говоре,
А када се Турци измјешаше,
измјешаше ѡа се ѡзнадоше,
шад сви Србљи Бога ѡменуше,
а на Турке огањ оборише*

(*Бој на Салашу*, стих 301 и даље)

*... вѡкѡпѡ же замѡшисе вѡси
и єдини ѡт друѡзѡх не разнаваѡс се.*

(*Александрида*, 290, 129 р, 2—4)

*Боже мили и боѡгородице,
кад се двије ударише војске,
једна срѡска, а друга је шурска:
сѡјоји цика шананих ѡушака,*

⁷⁰ Јелка Ређеп, *Прича о боју Косовском*, Зрењанин 1976, 263.

⁷¹ *Срѡска Александрида*, свеска II, приредиле Радмила Маринковић и Вера Јерковић, САНУ, Београд 1985.

*сїоји јаук рањених јунака
еїто жребу мачи жребиїаца,
ев' шкрѣћу косїи од јунака,
јека сїоји убојних шїоїова,
земља јечи, ведро небо звечи,
и све зельощ, зельоща дозива,
вищ' њих јарко йомрчало сунце
од онога йраха и олова*

(Бој на Лозници, Вук IV/33).

Филип Вишњић ће употребити и познато поређење војски које наваљују једна на другу као вуци на овце:

*Али Србљи сїаре мејданције,
више йушак' метайи не шћеше,
већ йрѣоще сабље од йојаса
и кроз Турке јуриш учинише,
расїиснуше Турке на буљуке
као вуци бијеле јаѣањце,
да не знаде један за друѣоѣа,
йко ли гине, йко ли задобива*

(Бој на Салашу, Вук IV/28).

Да су се овакви описи битака са низом живописних и звучних слика задржали током дугих векова, показује и песма о Косову нађена у Вуковој заоставштини, коју је Вуку послао Аврам Панић, парох из Шида, 1821. године:⁷²

2027

*Да се коме нагледаїи бише
кад се они с Турци ударише:
како сабље севайи йочеше
како јасне кроз облаке муње
јуначке главе на земљу йадаїи
све Косово крвцом йолише
док Турке наїраѣ йодузбише,
од шещке јеке коњске и јуначке
земља се шресе, а йланине јече —
Кој' жали ноѣе, кој' руке, кој' свеѣа
израњена шела!*

2056

*Косово све йелом йокрише
јуначком крвцом йолише*

2012

Крв йролиїи и земљу браниїи

⁷² Ова, иначе рђаво спевана песма веома је занимљива управо зато што показује огољену технику спевавања. Спевао ју је вероватно „слепац Продановић”, судећи по писму од 9. маја 1820. које парох из Шида шаље Вуку. „Имам једну от Косовском боју песму, али не знам како ћу је послат. Доста је велика, много би коштала по пошти...” (Вукова йреїиска, II, 421). У писму из 1821, када шаље горњу песму, не означава певача.

2170 *Бој бице и сви издибоше*

1735 *Хиџро поџрчаще Турци
како жладни за овцама вуци.*

Свих десет средњовековних списа о кнезу Лазару казују о „светлој победи” српске војске у бици. У том смислу, први спис, *Пролошко жиџије кнеза Лазара*, савремено догађају, савршено је одређено. То и други историјски извори о Косовском боју нагнали су историчаре, нарочито новију историјску науку, да не посматрају битку као српски пораз. Међу историчарима књижевности супротстављају се обично два тумачења победе: као стварна чињеница (Ђ. Радојичића) и као духовно опредељење (Ђ. Трифуновића). Оба су она у суштини тачна и допуњују једно друго. По свему судећи, први део битке био је победа земаљска; други, иако војни пораз, значио је победу небеску, морално испуњење захтева о јуначкој смрти на бојишту која осигурава вечни живот. У оба случаја победа је исказана традиционалним заједничким обрасцима народне и средњовековне књижевности, уз помоћ светих предака: Срби „молитвама ових (Симеона и светог Саве) наоружавши се, изиђоше у сретање злочастивих оних и светлу победу показаше злочастивог оног Амира срушивши победише и мрску главу његову одсекоше и многом множаству јединомудрених њему. Симеона... и ...светога Саву као *шврде јемце* имајући, не убојаше се оног безумног...”⁷³

Свети Симеон и свети Сава ће се појавити и у другим косовским списима као помоћници у боју, као што су се већ по утврђеном уметничко-традиционалном обрасцу појављивали у ранијим делима наше средњовековне књижевности.⁷⁴ Овај културно-историјски образац заснива се на веровању да свеци — ратници, владари, јунаци штите и бране своје штићенике. Познат као „кликвање предака”, овај образац спада у драгоцену наслеђа писане књижевности из усменог стварања, која не само да представљају мотивске споне између њих него изграђују и заједнички ментални став. Овај веома стари мотив наводи се у веровањима старих Грка. Тако је у бици код Маратона учествовао Тезеј лично, у бици код Леуктре у редовима Тебанаца борио се месенски херој Аристомен, а неколико примера из персијских ратова наводи и Херодот. У хришћанству се такво веровање задржало. Хероји лично са оружјем у руци долазе у бојни ред да помогну својим штићеницима. Таква се чудеса

⁷³ *Пролошко жиџије*, превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Анџологија...*, 120. Симеона г(ааг)лю новаго муроточца и с(вети)т(е)ла Савоу. и сиџь тако тврѣдне испороучники иноуце, не, оубоаше се оно-го безоули'наго свѣрѣпства. нь тврѣдоу надеждею оукофѣпльше се. и сиџь м(о)л(и)твали оураждьше се.

Симеона и с(вети)т(е)ла Савы. и сиџь(ь) м(о)л(и)твали вьоружьше се изыдоше вь срѣтениі злочастивыџ(ь) шнѣџ(ь) и свѣтлоу повѣдоу показавше. злочастиваго оного амироу низлож'ше повѣдише, и мрсьс(ь)кою главоу его шт(ь)сѣкоше. и множ'ствоу много҃ единомоудрьных(ь) ем҃ . нь џ оумилен'ные повѣсти йже вь нас(ь) събывше҃ се оувы, немоцно҃ яс(ть) подроен҃ повѣдати тогда, во тогда, и вл(а)гочстивааго и хр(и)столюбиваго кнеза Лазара, соуемоудрьниі шни, и множество вл(а)-город(ь)ниџ(ь) воџ(ь) его (Исторически часопис, V, 252).

⁷⁴ *Сџаре српске биографије*, СКЗ, коло XXVIII, књ. 180, Београд 1924, 35—38, 61—67, 70—74, 249.

причају о св. Димитрију Солунском, на пример, као што се причају и о нашим јунацима.⁷⁵ Једна од специфичности на српском подручју јесте светац заштитник — „крсно име”. Он помаже у свакој невољи, помаже у биткама, ослобађа јунака из тамнице. Тако културно-историјско, јуначко предање постаје једно од извора са кога се напајају и епска песма и књижевност житија. У наведеном одломку из *Пролошког житија* оба светитеља називају се и *шврдим јемцима*, синтагмом такође врло распрострањеном у народној епској поезији.

Сви косовки списи бележе смрт и цара Мурата и кнеза Лазара. Ове историјске чињенице, стилизоване према захтевима средњовековне књижевности, у функцији су часности, богобојажљивости, праведности кнежеве и лаке, јуначке смрти његове и његових војника. У доследно изведеном поређењу по супротности смрт „богопротивног” Мурата и његових војника тешка је и мучна. Као централни догађаји у целој бици, изузетно значајни за њен исход, они ће не само бити у жижи интересовања оновремених писаца и историчара него ће постати и основно језгро епске песме, што се у средњовековној књижевности више види из формулно-изражајног фонда и ритма излагања него из начина обликовања мотивског слоја.

Ни у једном од списа неће бити споменути ни Милош Обилић ни његов чин.

У *Пролошком житију* „злочастивог оног Амира срушивши победише, и мрску његову главу одсекоше и многим множаству јединомудрених њему. Тада благочастивог и христољубивог кнеза Лазара сујемудрени они, и множаство благородних војника његових... Христу представише”.

Писац *Пролошког житија* даје на почетку и датум смрти, као и начин погибије:

*Петнаестѿ синови погубелни
убише мачем частѿиѿога Лазара
а с њим и много множасѿва шисућ
оних који су с њим воинсѿвовали,
и једномислених његових слугу,
с госѿодином својим крај иримише.*⁷⁶

Данило III смрт Муратову смешта у тренутак потпуне исцрпљености обеју страна. „Кад обе стране изнемогоше, и битка престаде, и безбројно мноштво побијено беше тојест Срба и непријатеља и по Косову

⁷⁵ В. Чајкановић, *Клицане предака*, Мит и религија у Срба, СКЗ, коло LXVI, књ. 443, 237—241.

⁷⁶ Превод: Б. Сп. Радојичић, *Анѿологија...*, 120—121. вѿ, еѿ с(ы) новѿ погубѿл'ниѿ оубише мѿчел(ь) чѿстнаѿго Лазара . сѿ ним(ь) же и множѿство много тѿсоуцѿ, сѿвоинѿствѿѿциѿнѿх(ь) и единомѿмыслѿнѿх ѿго рабѿ, сѿ г(о)сподином(ь) своимѿ конѿцѿ прикше: — Тогда во, сирѿчь, вѿ сѿѿ лѿто бывшеѿ ѿ с(вѿ)щен'ниѿ и чѿстнѿнѿ съборе, кто вамѿ възвѿститѿ . вѿ сѿѿ во злочѿстивѿмоу ѿномѿ и богѿмрѿсколѿ млирѿѿ, исмаилѿтѿскомоу подвигшоу сѿ . и сѿ вѿсѿли своимѿ единомѿудрѿнѿми . и сѿ нимѿ прочили ѿзѿыки, нѿже числа по рѿдѿ повѿдати намѿ невѿзможно (Историски часопис, V, 251).

пољу лежаше, вишеречени Амурат прими рану мачем у срце и тешко душу своју испусти.”⁷⁷

У *Жиџију кнеза Лазара* непознати Раваничанин после описа битке за Муратову смрт каже само „Амир цар персиски би ту убијен”, док Лазареву смрт описује много опширније:

„Па и онај дивни муж свети кнез Лазар. Опколи га мноштво Агарена, и ухватише га, и приведен би с мноштвом властеле његове као овце на клање. Тада би одсечена глава његова са мноштвом му властеле, месеца јуна, 15. дана.”⁷⁸

Непознати Раваничанин у *Слову о кнезу Лазару* уз упорну употребу сталног епитета *љуџи*, у ритму народне песме говори о *љуџиом* оружнику и крвопији кога „с множаством његовим многим *љуџиој* смрти одаслаше”. А „великом кнезу Лазару главу одсекоше и мноштво благородних и благоверних хришћана похватавши погубише”.⁷⁹

А писац *Похвалног слова*, по Драгутину Костићу, употребљава чак и бугарштитички стих:

„Љуто бо му оружије вниде в срце.”⁸⁰

По *Лейџојису њећком* Мурат „пада од мача посред разбоја и телом и душом, са мноштвом својих богопротивних војника”. „Остаде, пак, један његов син” (Муратов). А кнез Лазар „на крају боја тога... у руке његове паде, и после многих мука сам му часну и богобојажљиву главу одсече. И потом узе све подручнике његове”.⁸¹

Овде се први пут појављује мотив о издајству: „И на крају боја тога, не знам шта право да кажем о кнезу, *да ли га издаде неко од његове стране* или се зби суд бојни...”⁸²

У *Служби кнезу Лазару* Лазар мачем „беснећег Турчина” чини горивом вечном огњу. А самом Лазару главу одсецају Турци.⁸³

⁷⁷ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 153. Паки слово да възводит се таже въ брани · оном же странамъ изнемогшимъ, и брани прѣставши · и безчисльное множество шбоицъ избивеныхъ (ь) · г(лаго)лю Грѣблемъ же и спостатныхъ (ь) · и по Косовѣ Полю сицъ слезещихъ · вишереч(є)нныи же Ямуратъ, мьчныи(ь) орѣжьемъ ср(ь)д(ь)чнємъ назвѣ прѣлемъ, нѣждно д(оу)шѣ свою изврѣже (Глас СКА, СХХХV, 94).

⁷⁸ Превод: Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 149. Таже и съ дивными мочужь светыми кнезь Лазарь. Обстоупаше его множество Ягарень и кьмше его, приведенъ бысть съ множествомъ властель его, тако овце на заколение. Таже одсѣчена бысть чьстна его глава съ множествомъ своихъ кьмоу властель мѣсеца Юнниа · е · днь. Подражатель бысть Христоу, изгнавшяго кровь свою его ради (Гласник СУД, XXI, 163).

⁷⁹ Превод: Ђ. Сп. Радојичић, *Анџологија...*, 124. съ множествомъ его многыиимъ люџѣи сьмрѣти штслаше. тогда же тогда оувы мнѣ, и благочьстивомѣ и блаженномѣ и самодръжавномѣ, великомѣ кнезѣ лазарѣ главоу штсѣкоше и множество благородныхъ и благоверныхъ христанѣ. прикель избивше (Примери..., 78).

⁸⁰ Драгутин Костић, *нав. д.*, 38.

⁸¹ Р. Маринковић, *Из наше књижевности...*, 371. И кь концѣ сьраженѣа того, не вѣлемъ что истинное рѣци ш сьмь издан ли кьмь ѿ своего вывъ храненѣа, или паче соудѣу божию ш сьмь сьбившоу сь, и въ рѣкахъ того възима в по многихъ мѣкахъ сьмь чьстнємю и благоговѣннємю главоу его штсѣче. И по томъ подручники възима вѣѣхъ (*Стари срѣски родослови и лейџојиси*, СКА, 1927, 94).

⁸² *Ишо*.

⁸³ *Србѣак*, II, 189.

По *Наййису на мраморном сѣубу* кнез Лазар и његова војска „на непријатеља устремише се и суштог змаја згазише и умртвише зверу дивљег”,⁸⁴ а затим Лазара убија син Амуратов.

И Лазарева и Муратова смрт су се у народној поезији транспоновале на различите начине, бирајући и различите уметничке обрасце. У Вуковој збирци Лазарева смрт обликовала се у типичан епски усмени модел који се најбоље уклапао у целину емотивних и психолошких односа према кнезу као вољеном поглавару, али и људском бићу, користећи посредну слику. Као у *Илијади*, где се смрт јунака саопштава сликом коња који „тропоташе с колима празним без својих возара неззорних” (11. певање, глава 5, стих 160), тако и у народној песми Владета војвода кнегињи Милици саопштава кнежеву погибију посредством слике коња без коњаника:

*Та ја идем са Поља Косова
Ал' не видјех честийшога кнеза,
Већ ја видјех кнежева зеленка
Герају за ѿ Косову Турци,*

— да би тек на крају уклонио могућност сумње у трагичну истину и изговорио последње речи —

а кнез мислим да је ѿгинуо.

То стереотипно место, сјајно исказано у функцији припреме за саопштавање страшне вести, корелира са средњовековним списима својим дубоким, али и емоционално обојеним поштовањем за кнеза.

*
* *

Српске средњовековне списе о кнезу Лазару одвојили смо од осталих писаних дела која говоре о Косовској бици због њихове књижевноуметничке стилизације, која омогућује, осим анализе мотива и њиховог склопа, и структурно-стилску и лексичко-формулну анализу. Ови списи омогућују, наиме, увид у фонд књижевноуметничких средстава у одређеном времену и на одређеном језику — фонд који је добро упоредити са оним који користи усмена књижевност. Али не само зато. То је корисно урадити, пре свега, због њиховог прилаза догађајима који су искључиво у функцији лика кнеза Лазара, српског владара — ратника, али и мученика и свеца. Писци су прилагођавали његов стварни лик постојећим, већ традиционалним обрасцима српских владара у средњовековним жанровима, али су под притиском нове, текуће и неумољиве историјске стварности и саме жанрове морали мењати, бирајући при том оне теме и оне елементе стварних догађаја који неће у потпуности

⁸⁴ Ђ. Сп. Радојичић, *Антологија...*, 138. на врагы встремише се, и соуцаго змаја поправ'ше и оумртвише звѣра дивляго... (*Стари српски зайиси и наййиси*, 45).

разорити устаљени поетски систем већ ће се у њега одређеном стилизацијом уклопити. То су, на пример, скуп ратника, беседа, хор ратника, сама битка. Зато су Милошев подвиг морали пренебрегнути. Овај величанствени, али чисто индивидуални, витешки чин био је потпуно инкомпатибилан са основном поетском концепцијом религиозног књижевног стварања. Убиство страног владара и непријатеља, изведено пред очима учесника, храбрих ратника усред боја, представљало је несумњив историјски подвиг, те није могло добити смирени облик чуда нити бити приказано као последица изузетне богомдане моћи кнежеве (као нпр. Савино убиство Стреза). Како се тачно знало ко је подвиг учинио, требало је величати починитеља, подробно осветлити његов лик. А то би померило сам кнежев лик у искључиво мисаони, идејни неделатни план, чиме би се угрозила поетика новог уметничког система који је, остављајући кнезу атрибуте мученика и будућег свеца, успео да га прикаже и као ратника. Смрт Муратова је зато дата као казна божја, а Милошев подвиг је прећутан. Тако је постигнута потпуна кохерентност свих списа. Носилац идејне, националне и ратничке концепције јесте земаљски и небески владар у потпуној повезаности са својим „једномишљеним војницима и војводама”, какав остаје и у народној поезији. Он је идејни иницијатор стратешких потеза и њихов објединитељ, али и рефлексиван и осећајан владар царства земаљског начињеног по узору на царство небеско.

Nada Milošević-Dorđević

THE KOSOVO EPIC POETRY AND SERBIAN MEDIEVAL DOCUMENTS

S u m m a r y

The author discusses overlapping and mutual imbuing between the oral tradition and medieval poetic system, indicating that the medieval literature could be also used as a possible source of facts concerning the creation of the Kosovo epic poetry immediately after the Battle.

Both biographies in the medieval literature and epic folk poetry predominantly follow the need to present events "truthfully", to recount history in such a way which no-one could doubt.

The biographies concentrate on the main hero — a ruler, later a saint who sets an example by his behaviour, good deeds and virtues, in the same way the positive hero from the epic poetry sets an example for his contemporaries and descendents by his moral characteristics and his bravery.

Both in medieval and oral literature about the Kosovo Battle, the same moments — true, dictated also by the life itself — were portrayed with similar images and formulae, to a large degree using similar stylistic procedures. Events are primarily related to Prince Lazar's decisions — from his choice to go to war, his choice of the celestial empire, from summoning of warriors and holding counsels, to the heroic fight and death.

Furthermore, it is important to emphasize the similarity in both literatures in using traditional stock, as well as the fact that the reception of medieval texts usually implied listening to them.

Medieval documents to be discussed here are the documents about Prince Lazar and the Kosovo Battle, mostly created immediately after the Battle.

All these documents clearly comprise certain motifs, literary procedures and patterns, images and linguistic-stylistic formulae characteristic for oral literature; they were to become an integral part of the Kosovo legend, the one which would be taken over from much later records of folk poetry. If one removes the poetic layers from these motifs, some of them, even the majority of them, could be treated as historical facts.

Genre requirements within the Serbian medieval writings about Prince Lazar, on the one hand, and within epic poetry about the Kosovo Battle on the other, were offered as an explanation for disregarding Miloš's heroic deed in written literature.

Finally, the results make possible the assumptions concerning not only the creation of folk poems immediately after the Battle in the specific form of an epic — they also offer the confirmation of how old the Serbian epic poetry is.